

Discussies over het pausschap

Reacties op de pauselijke crisis van legitimiteit
en autoriteit tijdens het Westers Schisma

Wouter Appels s4482018

15-6-2017

Inhoud

Inleiding en status quaestionis	3
Het uitbreken van het schisma.....	7
Een antwoord op de crisis	10
Kritiek en een nieuwe crisis.....	15
Conclusie	19
Bibliografie	20
Bronnen	20
Literatuur.....	21
Websites.....	23

Inleiding en status quaestionis

In het jaar 1378 keerden de kardinalen van de Rooms Katholieke kerk zich tegen paus Urbanus VI (p. 1378-1389), ondanks het feit dat zijzelf deze paus in datzelfde jaar verkozen hadden. De kardinalen verruilden Rome voor Anagni, waar zij de verkiezing van Urbanus VI ongeldig verklaarden met de argumentatie dat zij tijdens het conclaaf door een Romeinse menigte bedreigd waren en gedwongen werden om Urbanus VI te verkiezen. In werkelijkheid was het botte en tactloze gedrag van Urbanus VI de belangrijkste factor die meespeelde bij de keuze van de kardinalen. Gebruik makend van hun argumentatie zetten de kardinalen Urbanus VI af als paus en benoemden zij een nieuwe paus, die de naam Clemens VII (p. 1378-1394) in gebruik nam. Urbanus VI weigerde echter dit te accepteren en wat volgde was een crisis die bekend zou komen te staan als het Westers Schisma en die zou duren tot 1417.¹ Dit conflict kreeg heel het westers christendom in zijn greep, met heersers en geestelijken die de kant van een bepaalde pauselijke lijn kozen, en geleerden die theorieën ontwikkelden over de rol van de paus in de kerk en mogelijkheden bediscussieerden om het conflict te beëindigen. Vooral de geleerden en hun theorieën bleken cruciaal in dit conflict, want het waren hun discussies die leidden tot de beëindiging van het schisma in het Concilie van Konstanz in 1417, en de ontwikkeling van het conciliarisme, wat ook na deze crisis nog een grote rol zou spelen.² Het tegelijkertijd bestaan van twee pausen, een paus en een tegenpaus, had niet alleen de kerk verdeeld, maar veroorzaakte ook een kerkelijke crisis over de autoriteit en legitimiteit van de paus. Deze crisis riep een aantal verschillende reacties op.

De verschillende reacties op het schisma, en het schisma zelf, zijn onderwerp geweest van verschillende onderzoeken. Het fenomeen ‘tegenpausen’ is als onderwerp van wetenschappelijke onderzoeken, echter nog relatief onderbelicht ondanks de grote rol van tegenpausen in het Westers Schisma, waarbij er na het Concilie van Pisa in 1409 twee tegenpausen en een Romeinse paus waren. Hier zijn meerdere redenen voor, waarvan één de problematiek is achter de term ‘tegenpaus’ zelf. Zo worden er verschillende definities voor het begrip gehanteerd, die bovendien geen rekening houden met de situatie in de middeleeuwen toen er nog geen duidelijke doctrine was over wat een paus legitiem of illegitiem maakte.³ Verder is de term ‘tegenpaus’ niet alleen vaag, maar geeft het ook een historisch waardeoordeel, aangezien de persoon die ermee bedoeld wordt, verbonden wordt met illegitimitéit, ketterij en een verstoring van pauselijke autoriteit; een beeld dat door kerkhistorici (incorrect) bevestigd wordt.⁴ Wegens deze vaagheid en dit waardeoordeel zetten historici het woord ‘tegenpaus’ vaak tussen aanhalingstekens of gebruiken ze een ander woord. Harald Müller is echter van mening dat de term wél gebruikt kan worden, mits dit samengaat met het gebruik van de originele betekenis van de Griekse prepositie *anti-*, wat tegenoverstaand betekent, in een model van paus tegenover (anti)paus.⁵

De kwestie van het begrip ‘tegenpaus’ heeft geleid tot vormen van bronnenonderzoek, aangezien de moderne benaming antipaus niet gelijk staat aan de Latijnse term *antipapa* en omdat het om dit fenomeen te begrijpen belangrijk is om te weten hoe het begrip door tijdgenoten werd

---

¹ Andreas Rehberg, ‘Ein ‘Gegenpapst’ wird kreiert: Fakten und Fiktionen in den Zeugenaussagen zur umstrittenen Wahl Urbans VI. (1378)’, in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 231-259, alhier 231-233; Joëlle Rollo-Koster, *Avignon and its papacy, 1309-1417: Popes, institutions, and society* (Lanham, 2015), 240-260.

² Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 243-260; Gerald Christianson, ‘The conciliar tradition and ecumenical dialogue’, in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 1-24, alhier 4-10.

³ Harald Müller, ‘Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität im Mittelalter’, in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 13-53, alhier 14-15.

⁴ Müller, ‘Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität’, 15-16.

⁵ Ibidem, 22-24.

gebruikt. Een voorbeeld van een bronnenonderzoek naar de oorsprong van de term *antipapa* is het onderzoek van Michael Stoller, die deze term plaatst in het midden van de twaalfde eeuw in de Anglo-Normandische wereld, hoewel hij met deze lokalisatie andere bronnen over het hoofd ziet.⁶ De conclusie van Stoller dat de kronieken ook andere begrippen gebruiken met ongeveer dezelfde betekenis als *antipapa* wordt wel breder geaccepteerd. Termen als *invasor* voor iemand die op een illegitieme en gewelddadige wijze de pauselijke positie probeert te bemachtigen; en *pseudopapa*, waar het stigma ketterrij aan verbonden is en wat soms gebruikt wordt omdat *antipapa* de pauselijke rang van de pretendent zou erkennen, worden door elkaar heen gebruikt, wat bronnenonderzoek naar het fenomeen tegenpausen compliceert.⁷

De tweede reden dat het fenomeen 'tegenpaus' relatief onderbelicht is, is het feit dat de wetenschappelijke interesse voor dit onderwerp vrij zwak is. Het thema werd voor het eerst gebruikt als onderwerp van onderzoeken in het midden van de achttiende eeuw. Deze onderzoeken waren echter geschreven door Italianen met een duidelijk pro-Rooms perspectief, waardoor de wetenschappelijke meerwaarde van deze onderzoeken miniem is. Hierna komen onderzoeken naar dit onderwerp pas weer in de twintigste eeuw terug.⁸ De al eerder genoemde Michael Stoller is een van de weinigen die tegenpausen over een langere periode en inhoudelijk als fenomeen onderzoekt. Bij andere onderzoeken naar concurrerende pontificaten ligt de nadruk vooral op het geven van feitelijke beschrijvingen van gebeurtenissen. Verder zijn de meeste publicaties chronologisch selectief en behandelen zij specifieke schisma's, en dan voornamelijk het Westers Schisma (1378-1417).⁹

Vanwege de hier boven genoemde redenen, werd er in 2011 in Aken een conferentie gehouden aan de hand waarvan later een bundel gepubliceerd is.¹⁰ Deze bijeenkomst had volgens de organisator het doel om de grote leegte op te vullen die er was in onderzoek naar het onderwerp 'tegenpausen'.¹¹ Om deze reden wilden ze het fenomeen 'tegenpausen' nader analyseren en de voorwaarden, het verloop en de resultaten ervan karakteriseren. Ze wilden de tegenpaus centraal zetten als actieve concurrent voor het pausdom en dus niet als figuur die gefaald had erkend te worden.¹² De verschillende historici die bij deze conferentie aanwezig waren, waren zich bewust van de complexiteit van het onderwerp en stelden vragen als: kan een tegenpaus uit de tiende eeuw vergeleken worden met een tegenpaus uit het Westers Schisma? Kan er wel gesproken worden van een tegenpaus in de vroege middeleeuwen, toen er nog geen duidelijk pausdom was zoals dat zich later ontwikkelde? Waarom kwamen er na Felix V geen nieuwe tegenpausen meer?¹³ Omdat ze zich bewust waren van deze vragen en de complexiteit van hun opdracht, wilden ze zich focussen op zo veel mogelijk deelaspecten van het onderwerp. Daarom richtten hun onderzoeken zich op terminologie, legitimatie via kerkleer en met gebruik van propaganda, het Westers Schisma en

---

⁶ Michael Stoller, 'The emergence of the term *antipapa* in medieval usage', *Archivum Historiae Pontificiae* 23 (1985), 43-61; Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 24-25.

⁷ Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 24-35; Heribert Müller, 'Gegenpäpste – Prüfsteine universaler Autorität im Mittelalter. Zusammenfassung der Tagung', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 411-421, alhier 413. ; ibidem, 420.

⁸ Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 17-18; Müller, 'Gegenpäpste: Zusammenfassung der Tagung', 411-412.

⁹ Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 17-19; Rehberg, 'Ein 'Gegenpapst' wird kreiert', 231-259; Patrick Zutshi, 'Continuity and discontinuity in the chanceries of Urban VI and Clement VII', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 285-313.

¹⁰ Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012).

¹¹ Müller, 'Gegenpäpste – Zusammenfassung der Tagung', 412.

¹² Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 16.

¹³ Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 16-17; Müller, 'Gegenpäpste – Zusammenfassung der Tagung', 412.

communicatie- en herinnerings-strategieën. Zij richtten zich ook op de dimensie waarin, en de manier waarop, werd gehandeld en hoe zowel tijdgenoten als latere auteurs keken naar het fenomeen 'tegenpauzen'.¹⁴ Het is echter belangrijk om hier twee opmerkingen bij te maken. Ten eerste kan worden vastgesteld dat de onderzoeken voornamelijk beschrijvend van aard zijn omdat het doel van de bijeenkomst was om de leegte in het onderzoek te vullen. Werken van andere onderzoekers worden wel eens genoemd en behandeld, maar het doel van de bijeenkomst was om genoeg kennis over het fenomeen te verzamelen zodat er discussies over gehouden konden worden. Het tweede punt is dat de auteurs die deelnamen aan de bijeenkomst en de bundel die zij hierover uitgaven een trend tonen in onderzoek naar het onderwerp 'tegenpauzen'. Zo zijn de meeste auteurs Duits en een aantal Frans, hoewel die in de voetnoten net zo goed gerepresenteerd worden als de Duitsers. Verder zijn één Spaanstalig en één Engelstalig onderzoek in de bundel opgenomen. Dit is een goede indicatie van het feit dat er vooral onder Duitstalige en Franstalige historici interesse is voor dit onderwerp en dat historici uit andere landen zwaar ondervertegenwoordigd zijn.

Veruit de grootste groep van onderzoeken die tegenpauzen zijdelings belichten, maar dit niet als centraal thema behandelen, zijn onderzoeken naar schisma's, waarbij het Westers Schisma en concilies geliefde onderwerpen zijn. Hierbij wordt de focus vooral gelegd op de concilies van de eerste helft van de vijftiende eeuw. Deze onderzoeken behandelen vaak de theorieën die achter het conciliarisme liggen en de grote rol die verschillende geleerden hierbij gespeeld hebben.¹⁵ Een autoriteit op het gebied van conciliaire theorie is Brian Tierney, wiens onderzoek hierover dankzij Vaticanum II (1962-65) weer onder de aandacht is gekomen en sindsdien een vertrekpunt is geweest voor historisch onderzoek naar het pausdom en de conciliaire beweging.¹⁶ Dit leidde tot vervolgonderzoeken, waaronder ook de bundel onder redactie van onder andere Gerald Christianson, die zich specifiek richt op de nalatenschap van de concilies van de vijftiende eeuw.¹⁷ Een andere autoriteit op het gebied van conciliaire theorie is de politicoloog Antony Black, die meerdere publicaties over dit onderwerp op zijn naam heeft staan.¹⁸ Black richt zich hierbij op de ontwikkeling van zowel de politieke conciliaire theorie als de papistische theorie van pauselijk absolutisme en hoe deze theorieën de politieke ontwikkelingen in Europa beïnvloed hebben. Hierbij maakt hij onder meer gebruik van bronteksten van juristen en theologen die betrokken waren bij de concilies in de vijftiende eeuw. Christianson en Black geven eenzelfde beschrijving van gebeurtenissen en belangrijke actoren binnen deze concilies, iets waar verder ook geen discussie over lijkt te bestaan. Om deze reden zijn oudere werken zoals ook die van Walter Ullmann met een herdruk uit 1972 nog goed bruikbaar, aangezien, zoals Ullmann zelf ook stelt, de interpretatie van gebeurtenissen wel verandert maar de beschrijving van de gebeurtenissen zelf niet.¹⁹ Deze verandering van interpretatie is duidelijk zichtbaar in het feit dat er later studies kwamen die zich terecht op het conciliarisme focusten aan de hand van de grote rol die geleerden bij die concilies gespeeld hebben, terwijl

---

14 Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 22-53; Müller, 'Gegenpäpste – Zusammenfassung der Tagung', 414-420.

¹⁵ Ansgar Frenken, 'Gelehrte auf dem Konzil: Fallstudien zur Bedeutung und Wirksamkeit der Universitätsangehörigen auf dem Konstanzer Konzil', in: Heribert Müller en Johannes Helmrath (red.), *Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414-1418) und Basel (1431-1449: Institution und Personen* (Ostfildern, 2007), 107-147.

¹⁶ Brian Tierney, *Foundations of the conciliar theory: The contribution of the medieval canonists from Gratian to the Great Schism* (Cambridge, 1955; herdruk 1968; ed. Leiden, 1998)

¹⁷ Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008).

¹⁸ Antony Black, 'Popes and councils', in: Christopher Allmand (red.), *The new Cambridge medieval history VII: ca. 1415-1500* (Cambridge, 1998), 65-86; Antony Black, 'The conciliar movement', in: J.H. Burns (red.), *The Cambridge history of medieval political thought c. 350-c.1450* (Cambridge, 2008), 573-587.

¹⁹ Walter Ullmann, *The origins of the Great Schism: A study in fourteenth-century ecclesiastical history* (Londen, 1938; herdruk Hamden CT, 1972), ix.

Ullmann van mening is dat de geringe rol van geleerden binnen de concilies verantwoordelijk was voor het falen van conciliarisme.²⁰

De verschillende interpretaties van gebeurtenissen worden ook zichtbaar in de discussie over de impact van de concilies in latere tijden. Christianson, Black, Ullmann en C.M.D. Crowder zijn het erover eens dat de conciliaire ideeën na het falen van het Concilie van Bazel zijn blijven voortbestaan, onder andere op universiteiten, waarbij een speciale rol is weggelegd voor de universiteit van Parijs.²¹ Waar echter Christianson en Crowder het conciliarisme zien voortbestaan in de protestantse beweging van onder meer Maarten Luther, waar vraagtekens bij gezet kunnen worden, ziet Black de conciliaristische beweging als voorloper op de ontwikkeling van de parlementaire monarchie en het papistische antwoord erop als voorloper op het absolutisme, wat aannemelijker is.²² Naast deze onderzoeken naar de theorieën achter en ontwikkelingen van concilies en conciliarisme, zijn er nog verschillende onderzoeken die zich bezig houden met de studie en heruitgaven van bronnen, waarbij vooral de Konstanz-decreten *Haec sancta* en *Frequens* een geliefd onderwerp van studie zijn.²³

Een gebrek van deze studies is echter het feit dat er geen directe verbinding wordt gelegd tussen tegenpausen in het Westers Schisma en conciliarisme. Studies naar het Westers Schisma en tegenpausen vermelden wel dat het schisma en het conflict tussen de pausen door concilies zijn beslecht, maar hierbij wordt niet de link gelegd met conciliarisme als een specifieke reactie op die crisis. Studies naar conciliarisme richten zich daarentegen bijna exclusief op de politieke en theologische theorieën die in deze tijd ontwikkeld zijn, waarbij het Westers Schisma en de crisis van de pausen alleen als voorgeschiedenis worden genoemd en niet als directe oorzaak van de beweging. Dit onderzoek probeert dit gat te vullen door de verschillende reacties te beschrijven die ontstonden op het Westers Schisma, evenals de crisis van pauselijke legitimiteit en autoriteit die ontstond uit de strijd tussen paus en tegenpaus(en) in dit Schisma en tegelijkertijd aan te tonen dat deze reacties antwoorden waren op de pauselijke crisis.

Voor de helderheid van dit onderzoek is het noodzakelijk om het gebruik van een aantal termen hier toe te lichten. Ten eerste moet het gebruik van de term tegenpaus uitgelicht worden, aangezien in geschiedschrijving verschillende termen zijn gehanteerd en er ook nu nog geen eenduidige definitie is. In dit onderzoek wordt bij de toeschrijving van de titel paus en tegenpaus de door de moderne kerk erkende toeschrijving gehanteerd. Hierbij worden de pausen van de Urbanistische Romeinse lijn met de term 'paus' aangeduid en de pausen van de Clementische Avignon lijn en Pisa lijn met de term 'tegenpaus'. Voor extra duidelijkheid wordt, indien nodig, in het Westers Schisma zelf de locatie van het machtscentrum van de paus erbij vermeld, aangezien er na 1409 twee 'tegenpausen' zijn. In het latere conflict tussen paus Eugenius IV (p. 1431-1447) en het Concilie van Bazel met tegenpaus Felix V (p. 1439-1449) is deze extra verduidelijking niet nodig omdat hier sprake is van een enkele tegenpaus. Verder is het nog van belang om in gedachten te houden dat bij de concilies van Konstanz en Bazel de pauselijke lijn van Pisa, en niet die van Rome, werd gezien als rechtmatige paus. Een andere term die verdere toelichting vereist, is de term die gebruikt wordt om de aanhangers en het gebied dat loyaal is aan een bepaalde pauselijke lijn te duiden. Deze worden obediënties genoemd, omdat deze term het beste overeenkomt met de

---

²⁰ Ullmann, *The origins of the Great Schism*, xvii-xix; Frenken, 'Gelehrten auf dem Konzil', 107-147; Michiel Decaluwe, 'Three ways to read the Constance decree *Haec sancta* (1415): Francis Zabarella, Jean Gerson, and the traditional papal view of general councils', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 122-139.

²¹ Christianson, 'The conciliar tradition', 17-19; Black, 'Popes and councils', 76-86.

²² Christianson, 'The conciliar tradition', 19-24; C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism*, Documents of medieval history 3 (Londen, 1977), 29-31; Black, 'Popes and councils', 84-86.

²³ Decaluwe, 'Three ways to read *Haec sancta*', 122-139; Crowder, *Unity, heresy and reform*; Norman Tanner (red.), *Decrees of the ecumenical councils. Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990).

Latijnse term *obodientiis* die in decreten gebruikt is, evenals de in onderzoeken gebruikte Engelse term *obediences* en het Duitse *Obödienzen*.²⁴

Het uitbreken van het schisma

Het Westers Schisma brak uit nadat een groep kardinalen in 1378 Rome had verlaten en naar Anagni was gereisd, omdat zij ontevreden waren met paus Urbanus VI, die datzelfde jaar nog door henzelf verkozen was. Urbanus VI, die zelf geen kardinaal was, bleek na zijn verkiezing niet alleen een bekwaam lid van de Romeinse Curie met een streng, integer en plichtsgetrouw karakter, wat redenen waren waarom hij tot paus verkozen was; hij was ook temperamentvol en bot en had geen respect voor de kardinalen. Urbanus VI wilde ook hervormingen doorvoeren die nadelig zouden zijn voor de kardinalen, maar in zijn ijver namen deze hervormingen grotendeels de vorm aan van aanklachten tegen specifieke kardinalen wegens waargenomen fouten. In Anagni verklaarden de kardinalen de verkiezing van Urbanus VI ongeldig, waarbij zij de argumentatie gebruikten dat deze verkiezing zou zijn gehouden onder dwang. Een menigte van Romeinen zou de voornamelijk Franse kardinalen hebben gedwongen om een Italiaan te kiezen, vrezend dat een Franse paus weer terug zou gaan naar Avignon, de locatie waar de pausen tijdens het nog maar net afgelopen Babylonische gevangenschap van 1309 tot 1377 hadden gezeteld. Van beide kanten werd nog geprobeerd om met onderhandelingen een breuk te voorkomen, maar een aantal Franse kardinalen eiste de abdicatie van Urbanus VI terwijl een andere groep kardinalen aangaf niet op te geven tenzij Urbanus VI met een adviesraad zou gaan heersen. Urbanus VI weigerde zijn pauselijke macht op te geven, waarna het conflict escaleerde en er verschillende militaire campagnes op volgden. De kardinalen verplaatsten zich naar Fondi, waar zij uit hun eigen leden een nieuwe paus kozen die bekend zou komen te staan als tegenpaus Clemens VII en die zich later in Avignon zou vestigen nadat hij uit Italië verdreven was.²⁵ Wat volgde was een strijd waarbij de twee kampen de eigen legitimiteit moesten benadrukken en die van de ander ondermijnen in de hoop zoveel mogelijk steun voor zichzelf te vergaren voor de militaire campagnes en voor de andere vormen die dit conflict in de loop der tijd aannam.²⁶

Vooraf voor Urbanus VI bestond de noodzaak om zichzelf te legitimeren en zijn pauselijk apparaat weer op te bouwen, aangezien niet alleen een groot aantal kardinalen hem verlaten had, maar ook een groot deel van de Romeinse Curie, het ambtelijk apparaat van de kerk, zich bij Clemens VII had aangesloten. Dit limiteerde Urbanus VI zowel financieel als in zijn mogelijkheid om petitie te behandelen, pauselijke bullen en decreten uit te vaardigen en gunsten te verlenen, zaken die cruciaal waren voor de pauselijke macht en om steun te winnen. Clemens VII had hier minder problemen mee omdat een deel van de Curie van Urbanus VI zich bij hem had aangesloten en omdat tegenpaus Clemens VII verder kon bouwen op de nog bestaande pauselijke administratie in Avignon, met het personeel en de kardinalen die in 1377 in Avignon waren gebleven. Urbanus VI gebruikte deze kans echter om niet alleen de Romeinse Curie te ontdoen van de grote Franse invloed door de leeggekomen plaatsen te vullen met Italianen, maar hij gebruikte benoemingen in de Curie ook om

---

²⁴ Definitie obediëntie is gehoorzaamheid van een kloosterling aan een overste, in: Konferentie Nederlandse Religieuzen, 'Lexicon' <http://www.knr.nl/religieusleven/pagina.asp?page_id=12> [geraadpleegd op 4-6-2017]; Otfried Krafft, 'Heiligsprechungen im Schisma: Chancen und Grenzen eines Mittels der Obödienzfestigung', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste. Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 363-389; *Session 12, 29 May 1415*, in: Norman Tanner (red.), *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 416-418.

²⁵ Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 240-249; Zutshi, 'The chanceries of Urban VI and Clement VII', 286-296.

²⁶ Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 35-43; Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 242-243.

landen die loyaal aan hem waren verder aan hem te binden door ook personeel uit die rijken te benoemen, waarmee zij een prominentere positie in de Romeinse Curie kregen.²⁷

Het grootste belang van het weer op orde brengen van het College van Kardinalen en de Romeinse Curie was echter niet het herstellen van het kerkelijk bestuur op zich, maar ervoor zorgen dat dit kerkelijke bestuur gebruikt kon worden om de steun te winnen van verschillende seculiere heersers, wat zeker in het begin van het conflict belangrijk was toen beide kanten nog met geweld het schisma probeerde te beslechten. Het kiezen tot welke obediëntie te behoren was voor heersers vooral een politieke keuze, waarbij de heersers afwogen welke paus voor hen het beste uitkwam, aan welke paus hun bondgenoten loyaal waren, en aan welke paus de vijand gehoorzaam was. Hierdoor werden de obediënties een afspiegeling van de Europese politieke situatie, met Frankrijk die voor de paus van de Franse kardinalen koos, waardoor Engeland en het Heilige Roomse Rijk de kant van Urbanus VI kozen; en omdat Engeland koos voor Urbanus VI, sloot Schotland zich weer aan bij Clemens VII.²⁸ De processen van hoe het koninkrijk Napels kwam tot de keuze welke paus te steunen dient als illustratie van de politieke motieven achter de keuze.

Zowel voor paus Urbanus VI als voor tegenpaus Clemens VII was het belangrijk om de loyaliteit van koningin Johanna van Napels (1343-1382) te winnen. Voor Clemens VII was dit van belang om Rome in te nemen, terwijl Urbanus VII als doel had om Clemens VII uit Italië te verdrijven, waar het koninkrijk Napels een beslissende rol bij zou spelen. Koningin Johanna had, deels door het tactloze gedrag van Urbanus VI, ervoor gekozen om Clemens VII te steunen, onder andere door hem in Napels te laten verblijven na een militaire nederlaag in 1379 tegen troepen van Urbanus VI. Koningin Johanna kreeg hierin echter niet de steun van de Napolitaanse bevolking, waarna Clemens VII Napels moest verlaten en zich in Avignon vestigde. Als reactie op de steun van koningin Johanna aan Clemens VII excommuniceerde Urbanus VI de koningin en zette hij haar af. Hij plaatste Karel van Durazzo (1382-1386) op de Napolitaanse troon. Hiermee haalde hij zich echter de haat van Lodewijk van Anjou (1350-1384), van hetzelfde huis als koningin Johanna, op de hals, die daardoor sterkere banden kreeg met de Franse koning en Clemens VII ging steunen.²⁹ Wat hierop volgde was een strijd tussen hertog Lodewijk van Anjou, gesteund door tegenpaus Clemens VII, en Karel van Durazzo, gesteund door paus Urbanus VI, om de Napolitaanse troon, waarbij ook adel van omliggende gebieden betrokken raakten. Hierdoor werd Avignon zelf ook bedreigd door vijanden van Lodewijk van Anjou die ervoor gekozen hadden om Karel van Durazzo te steunen en hiermee dus ook Urbanus VI tegen Clemens VII steunden.³⁰

Het waren echter niet alleen de seculiere heersers en de leden van de Curie die op deze manier een kant kozen in dit conflict. Ook geestelijken als bisschoppen, abten en de hoofden van religieuze ordes kozen een paus om te steunen, hoewel deze keus meestal overeenkwam met die van de vorst van het gebied waar zij hun ambt hadden. Als reactie hierop nam de paus die door de betreffende persoon niet gesteund werd, hen hun titels af om die te geven aan zijn eigen aanhang. Hierdoor begon het voor te komen dat er bij een bisdom twee bisschoppen waren, of bij een klooster twee abten, die elk loyaal waren aan een andere paus.³¹

Het hebben van machtige en loyale bondgenoten was echter maar een van meerdere middelen die in het Westers Schisma gebruikt werden om de legitimiteit en autoriteit van een paus te doen gelden. De andere twee middelen die het meest gebruikt werden, waren propaganda en het verlenen van gunsten. Een duidelijk voorbeeld van propaganda is de argumentatie die de kardinalen gebruikten om de legitimiteit van Urbanus VI aan te vechten. De kardinalen verwezen hierbij naar de gebeurtenissen rond de verkiezing van Urbanus VI, waarbij een menigte buiten het conclaaf geroepen zou hebben dat de kardinalen een Italiaan als nieuwe paus moesten kiezen met de

---

²⁷ Zutshi, 'The chanceries of Urban VI and Clement VII', 286-296; Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 243.

²⁸ Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 240-249; Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 91-96.

²⁹ Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 249-250; Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 94-95.

³⁰ Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 251-254.

³¹ Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 96-98; Antony Black, 'The conciliar movement', 573; Harald Müller, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität', 48-49.

bedreiging dat als zij dit niet deden, zij gedood zouden worden. Wegens deze bedreiging en het geweld dat in Rome gepleegd werd tijdens de verkiezing was volgens de kardinalen de verkiezing van Urbanus VI ongeldig, waardoor de kardinalen het recht hadden een nieuwe paus te verkiezen. Wat de kardinalen hier echter niet bij vermeldden, was het feit dat geweldplegingen bij een pauselijke verkiezing traditioneel waren en hier veel voorbeelden van waren. Wat deze argumentatie verder nog verzwakte was het feit dat de kardinalen niet direct na de verkiezing hadden geprotesteerd, en Urbanus VI zelfs een tijdlang erkenden als paus door onder andere mee te doen aan de ceremoniën rondom de pauselijke kroning.³² Het ging bij deze argumentatie voor de kardinalen dan ook niet zozeer om de waarheid erachter, maar om de geloofwaardigheid ervan, waarbij stereotypen als dat Romeinen gewelddadig waren en zich al eerder hadden bemoeid met pauselijke verkiezingen de zaak van de kardinalen alleen maar hielpen.³³ Op deze argumentatie kwam echter al snel kritiek, onder andere van de belangrijke juristen Baldus de Ubaldis en Joannes de Lignano. Ubaldis schreef twee traktaten: een aan de hand van de feiten die de kardinalen hem zelf geleverd hadden en een aan de hand van feiten volgens Urbanus VI. Hierin behandelde en ontkrachtte hij ieder argumentatiepunt van de kardinalen, waarna hij concludeerde dat er geen sprake geweest kon zijn van angst onder de kardinalen en dat Urbanus VI de rechtmatige paus was. Joannes schreef daarentegen een moralistisch traktaat waarin hij de geloofwaardigheid van de kardinalen in twijfel trok. Beiden kwamen in hun werken verder tot de conclusie dat de kardinalen niet de positie en de autoriteit hadden om de paus zowel te beschuldigen, te veroordelen en af te zetten.³⁴ Naast de propaganda middelen van rechtvaardiging en ontkrachting van het handelen van de kardinalen, was het verlenen van gunsten ook een middel dat veelvuldig gebruikt werd. Beide kampen gebruikten onder andere het proces van heiligverklaringen, waarbij een daadwerkelijke heiligverklaring niet eens hoefde plaats te vinden, om landen aan zich te binden. Hierbij behandelde tegenpaus Clemens VII het geval van zijn voorganger paus Urbanus V (p. 1362-1370) om zich te verbinden met de officiële pauselijke lijn, evenals het geval van Peter van Luxemburg, een familielid van de Franse koning. Urbanus VI en zijn opvolgers behandelden juist weer gevallen uit landen die loyaal aan hen waren, zoals Hongarije en Engeland. Het proces van heiligverklaringen was ook een nuttig middel om heersers aan een paus te binden doordat de heerser zelf, die vaak ook het verzoek had ingediend voor het onderzoek, benoemd werd in de onderzoekscommissie.³⁵ Andere gunsten die een paus kon gebruiken om een land aan zich te binden, waren onder andere het benoemen van mensen uit die landen in de Curie, het behandelen van petitie's uit de landen en het geven van beneficies, kerkelijke benoemingen waarbij de beneficie houder de inkomsten van het ambt mocht houden.³⁶

Een goed voorbeeld van de manier waarop hierboven beschreven middelen, in combinatie met politieke overwegingen, ervoor konden zorgen dat een heerser koos voor de paus die zijn belangen het beste kon behartigen, is het voorbeeld van Engeland. Engeland was tevreden met de originele keuze voor Urbanus VI omdat hij niet uit Frankrijk kwam, Englands aartsrivaal; en omdat hij zich wilde ontdoen van de Franse invloed in het pausdom en hervormingen wilde doorvoeren. Desondanks moesten de Engelsen in 1378, nadat delegaties van beide pausen in Engeland aangekomen waren, een keuze maken over welke paus zij zouden gaan steunen. In een publieke zitting besloten de koning en het parlement vervolgens om Urbanus VI te blijven steunen en de aanhangers van Clemens VII te gaan vervolgen door onder andere de bezittingen van Franse beneficiehouders af te nemen. Kenmerkend voor de situatie was echter dat de maatregelen die in Engeland genomen werden, zich specifiek richtten op de Fransen en niet op alle niet-Engelse beneficiehouders die Clemens VII steunden, omdat gedacht werd dat de inkomens van de Fransen naar de Franse koning gingen. Als beloning voor hun loyaliteit benoemde Urbanus Engelsen in zijn Curie, behandelde hij meerdere verzoeken tot heiligverklaring in Engeland en gaf hij de bisschop van

---

³² Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 246-247; Rehberg, 'Ein 'Gegenpapst' wird kreiert', 252-256.

³³ Rehberg, 'Ein 'Gegenpapst' wird kreiert', 245-252.

³⁴ Ullman, *The origins of the Great Schism*, 143-160.

³⁵ Krafft, 'Heiligspredungen im Schisma', 373-389.

³⁶ Zutshi, 'The chanceries of Urban VI and Clement VII', 290-303; Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 250.

Norwich in een decreet om een kruistocht te organiseren die gericht was tegen Frankrijk. Verder keurde hij de maatregel goed waarin de koning beneficies had afgenomen, waaraan hij wel de eis stelde dat twee-derde van de inkomsten van de beneficie naar hem zou gaan, en benoemde vervolgens een groot aantal Engelsen tot deze vrijgekomen ambten. Clemens VII bleef delegaties sturen naar Engeland, ondanks het feit dat de Engelsen al een keuze hadden gemaakt en maatregelen hadden genomen tegen zijn aanhangers, zoals de arrestatie en berechting van de afgevaardigden die hij stuurde.³⁷

Dit alles wil echter niet zeggen dat iedereen direct een paus koos om te steunen. Er werden ook meerdere pogingen ondernomen om het schisma te voorkomen en de kardinalen en paus Urbanus VI met elkaar te verzoenen. Zo probeerden drie Italiaanse kardinalen namens Urbanus VI te onderhandelen met de kardinalen toen zij nog in Anagni verbleven in 1378. Hierbij werd een concilie als oplossing al genoemd, hoewel dit door de kardinalen in Anagni werd afgewezen omdat een concilie alleen bijeengeroepen kon worden door een legitieme paus. Latere voorstellen voor concilies werden afgewezen omdat Clemens VII en zijn aanhangers hiermee zouden erkennen dat er twijfel bestond over hun wettelijke positie. Ook seculiere heersers probeerden eerst een breuk te voorkomen en te wachten met het kiezen van een kant. Zo riep keizer Karel IV (r. 1355-1378) op om een conciliair beleid te voeren en stelden de Spaanse koningen van Aragon en Castilië een onderzoek in waarbij getuigen verklaringen moesten afleggen, voordat zij er uiteindelijk voor kozen om Clemens VII te gaan steunen.³⁸ Na de breuk in 1378 met de verkiezing van tegenpaus Clemens VII namen de pogingen tot verzoening af en werden de voorstellen die gedaan werden steeds minder serieus genomen.³⁹ Een van de voorstellen die nog wel gedaan werden, en die nog verder ontwikkeld werd, was de mogelijkheid om via een concilie tot de oplossing voor het Westers Schisma te komen. Met het vorderen van het Schisma begon deze optie een steeds grotere weerklank te vinden en werd de theorie achter concilies, hoe deze georganiseerd konden worden en welke autoriteit ze zouden hebben, steeds verder ontwikkeld, wat uiteindelijk leidde tot de concilies van Pisa (1409) en Konstanz (1414-1418), die een eind maakten aan deze crisis.⁴⁰

Een antwoord op de crisis

Het voorstel dat een concilie de oplossing kon zijn voor het Westers Schisma werd al geopperd nog voordat er een daadwerkelijke breuk was door de verkiezing van tegenpaus Clemens VII in 1378. Deze vroege conciliaristen beriepen zich hierbij onder andere op het Romeinse wetsprincipe dat op zaken die invloed hebben op iedereen ook door iedereen meegestemd moest worden, wat zij gebruikten als argument dat de omstreden pauselijke verkiezing in een algemeen concilie beslecht moest worden, waarin de gehele kerk vertegenwoordigd was.⁴¹ Deze voorstellen werden echter afgewezen door de kardinalen in Anagni omdat er geen precedent was voor een concilie waarin de legitimiteit van een paus besproken werd. Ook moest een concilie door de juiste autoriteit bijeengeroepen worden; een autoriteit die alleen een legitieme paus had. Na de verkiezing van tegenpaus Clemens VII gebruikten zij hiervoor de argumentatie dat het meedoen aan een concilie zou impliceren dat zij twijfels hadden over hun eigen wettelijke positie, wat volgens hen niet het geval was.⁴² Naarmate het schisma vorderde en zowel in Avignon als in Rome opvolgers benoemd werden na de dood van Urbanus VI en Clemens VII werd duidelijk dat het conflict niet beëindigd zou

---

³⁷ Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 102-142; Krafft, 'Heiligspredigten im Schisma', 376-378.

³⁸ Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 57-68; Zutshi, 'The chanceries of Urban VI and Clement VII', 285-286; Rehberg, 'Ein 'gegenpapst' wird kreiert', 233-241;

³⁹ Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 64-66.

⁴⁰ Crowder, *Unity, heresy and reform*, 1-3.

⁴¹ Black, 'The conciliar movement', 582; Christianson, 'The conciliar tradition', 12.

⁴² Ullman, *The origins of the Great Schism*, 57-59.

worden met de overwinning van een van de twee pausen. De druk nam toe om het schisma te beëindigen, onder andere vanuit de universiteiten waar traktaten, pamfletten en andere propaganda werd geschreven met de oproep om het schisma zo snel mogelijk te beëindigen. Grote namen gingen zich mengen in de strijd, zoals Pierre d'Ailly, de latere kanselier van de Universiteit van Parijs (1389-1395) en Nicholas de Clémanges, rector aan dezelfde universiteit, die beiden werken schreven waarin zij de kardinalen bekritiseerden om hun legalistische houding en hun weigering om zich actief in te zetten voor een einde van het schisma.⁴³ Het houden van een concilie was echter lange tijd niet mogelijk omdat beide pauselijke kampen weigerden toe te geven ondanks enkele pogingen tot onderhandelingen en vanwege de politieke situatie die er in die tijd in Europa bestond, waardoor er geen sterke seculiere heerser was die de twee pausen kon dwingen om samen te komen en het conflict op te lossen. Een concilie werd pas een reële mogelijkheid toen in 1398, en later na een kort herstel opnieuw in 1417, de Franse koning en clerus hun gehoorzaamheid aan tegenpaus Benedictus XIII (p. 1394-1417), opvolger van Clemens VII, introkken, de Franse kerk onder koninklijk bestuur plaatsten en beide pausen opriep om af te treden, waarmee tegenpaus Benedictus XIII veel van zijn machtsbasis verloor en hij vanuit Avignon naar Spanje moest vluchten. Het was deze terugtrekking van steun, naast de gefaalde pogingen om het conflict te beslechten met geweld en onderhandelingen, die aanhangers van beide kampen ervan overtuigde dat een concilie niet alleen noodzakelijk was, maar ook voldoende steun kon krijgen om succesvol het schisma te beëindigen.⁴⁴

Het groeiende conciliarisme was echter niet alleen een reactie op het falen van de twee pausen om het schisma te beëindigen. Het was ook een reactie op de toenemende misstanden in de kerk, die deels het directe resultaat waren van het conflict en deels al vóór het uitbreken van het schisma een probleem waren. Al tijdens de Babylonische gevangenschap was er sprake van corruptie onder de geestelijken, met omkoping, simonie, verwaarlozing van spirituele taken door beneficiehouders die nooit aanwezig waren op de locatie van hun ambt en zich alleen bezighielden met het vergroten van hun inkomsten en de luxe waarin geestelijken en de pausen zelf leefden. Hier kwamen tijdens het Westers Schisma de maatregelen bij die de pausen hadden genomen in de strijd, zoals de verkoop van aflaten, het instellen van belastingen en het nog buitensporiger vergeven van beneficiëes. Deze misstanden zorgden, naast de problemen met het juridische systeem die ervoor zorgden dat er geen duidelijke manier was om een verkiezingscrisis af te handelen, voor een groot verlangen naar hervorming binnen de kerk. Wegens het ontbreken van een sterke paus, die normaal dit soort hervormingen moest doorvoeren, werden hervormingen verwerkt tot een van de doelen die met een concilie bereikt moesten worden.⁴⁵

In 1408 werden stappen gezet om daadwerkelijk een concilie te houden. Kardinalen uit de Curies van Rome en Avignon kwamen bij elkaar en riepen een concilie bijeen dat in 1409 in Pisa gehouden werd. In dit Concilie van Pisa werd een proces gehouden tegen tegenpaus Benedictus XIII van Avignon en paus Gregorius XII (p. 1406-1415) van Rome, waarbij beiden werden veroordeeld voor ketterij en voor hun weigering om tot bezinning te komen. Ondanks de sterke seculiere steun van onder andere Frankrijk en Engeland en een aantal Italiaanse staten, zoals Florence, Milaan en Genua, aan het Concilie van Pisa weigerde zowel Benedictus XIII als Gregorius XII het concilie te erkennen en hielden zij elk een concilie voor hun eigen obediëntie. Het Concilie van Pisa kreeg hierna van de seculiere bondgenoten toestemming om beide pauselijke claimanten te veroordelen en een nieuwe paus te benoemen die gesteund en erkend zou worden door deze zelfde landen, tegenpaus

---

⁴³ Pierre d'Ailly, *Epistola Diaboli Leviathan*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 41-45; Nicholas de Clémange, *De ruina et reparacione ecclesie*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 45-47; Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 58.

⁴⁴ Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 260-268; Christianson, 'The conciliar tradition', 5-6; Black, 'The conciliar movement', 574; Black, 'Popes and councils', 65; Crowder, *Unity, heresy and reform*, 1-3.

⁴⁵ Crowder, *Unity, heresy and reform*, 20-21; Christianson, 'The conciliar tradition', 5; Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 99-101; Black, 'The conciliar movement', 573; Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 248-250; Zutshi, 'The chanceries of Urban VI and Clement VII', 290-291.

Alexander V (p. 1409-1410), waardoor er tijdelijk drie pauselijke claimanten waren, ieder met een eigen obediëntie. Het Concilie van Pisa nam hierna nog een aantal verder niet betekenisvolle hervormingsdecreten aan, waarna werd besloten om na drie jaar tijd een nieuw concilie te houden.⁴⁶ De eerste poging om dit vervolgcouncilie te houden, die van tegenpaus Johannes XXIII (p. 1410-1415), de opvolger van Alexander V, mislukte echter wegens aanvallen van het koninkrijk Napels. Hierna verklaarde de Roomse koning, en latere keizer van het Heilige Roomse Rijk, Sigismund (1411-1437), dat het concilie in 1413 in Konstanz gehouden zou worden, waar Johannes XXIII zijn eigen oproep aan toevoegde. Het Concilie van Konstanz werd in 1414 officieel geopend met de drie doelen om de kerk te herenigen, hervormingen door te voeren en ketterij te bestrijden. Het concilie had waarbij onder andere de steun van de koninkrijken van Engeland, Frankrijk en het Heilige Roomse Rijk, die vertegenwoordigers hadden gestuurd. De koninkrijken Castilië, Aragon en Schotland bleven tegenpaus Benedictus XIII steunen en stuurden geen delegaties naar het concilie. Leden van het Concilie van Konstanz werden verdeeld onder vier naties: Engels, Frans, Duits en Italiaans. Eerst werd binnen de natie over punten overlegd en gestemd, aan de hand waarvan vertegenwoordigers van de naties in een algemene bijeenkomst gingen overleggen en stemmen. Hierbij had iedere natie één stem. Deze verdeling werd gehanteerd zodat de Italianen, die ver in de meerderheid waren, het concilie niet konden domineren. Ook maakte deze indeling het mogelijk voor seculiere heersers om het concilie te beïnvloeden door afgevaardigden en raadgevers te benoemen naar hun natie, waarmee het handelen van de concilie naties net als tijdens het Westers Schisma, grotendeels bepaald werd door politieke overwegingen. In 1415 verliet Sigismund het concilie om met de overgebleven aanhangers van tegenpaus Benedictus XIII te onderhandelen. Deze onderhandeling zouden tot 1417 duren, waarna de aanhangers van Benedictus XIII hun steun introkken en afgevaardigden naar het concilie zouden sturen. Ondertussen werd, in hetzelfde jaar dat Sigismund vertrok, tegenpaus Johannes XXIII van Pisa afgezet nadat hij van het concilie gevlucht en weer opgepakt was toen hij erachter was gekomen dat hij het concilie niet kon beheersen en dat zijn aftreden door verschillende delegaties geëist werd.⁴⁷ De Romeinse paus Gregorius XII erkende in 1415 het concilie en trad in hetzelfde jaar vrijwillig af onder de voorwaarden dat hij kardinaal zou blijven en dat al zijn besluiten en benoemingen geldig verklaard zouden worden.⁴⁸ Benedictus XII weigerde een compromis te accepteren en bleef volhouden de enige legitieme paus te zijn. Mede door deze houding besloten zijn aanhangers om hun steun voor hem in te trekken in het verdrag met Sigismund, waarna Benedictus in 1417 door het Concilie van Konstanz afgezet kon worden en hij geïsoleerd in zijn fort in Spanje achterbleef tot zijn dood in 1423.⁴⁹ Na een discussie over de vraag of er eerst hervormingen doorgevoerd moesten worden, of dat er eerst een nieuwe paus gekozen moest worden, werd in 1417 een nieuwe paus met de naam Martinus V (p. 1417-1431) verkozen die door de gehele kerk erkend werd, waarmee het Westers Schisma tot een einde kwam. Paus Martinus V bevestigde verschillende decreten die door het concilie aangenomen waren, waaronder de belangrijke decreten *Haec Sancta*, waarin werd vastgesteld dat een concilie absolute autoriteit had in de kerk waar ook de paus aan moest gehoorzamen en waar later veel discussie over kwam; *Frequens*, waarin werd vastgesteld dat er na Konstanz iedere paar jaar een concilie gehouden zou worden dat in het geval van een nieuw schisma vervroegd zou worden; en decreten waarin figuren als John

---

⁴⁶ Black, 'Popes and councils', 65-66; Black, 'The conciliar movement', 574-575; Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 269-271; Christianson, 'The conciliar tradition', 6; Crowder, *Unity, heresy and reform*, 3-7.

⁴⁷ *Session 12, 29 May 1415*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 416-418.

⁴⁸ *Session 14, 4 July 1415*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 420-421.

⁴⁹ *The sentence on Benedict XIII, 26 July 1417 (37th session)*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 126-128; *Session 37, 26 July 1417*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 437-438.

Wyclif en Jan Hus veroordeeld waren als ketters.⁵⁰ Het concilie had zich wegens het ontbreken van een enkele legitieme paus moeten bezighouden met administratieve zaken die normaal de taak van de paus waren, waaronder ook de vervolging van ketters. Het lukte het Concilie van Konstanz echter niet om succesvol grote hervormingen door te voeren. Paus Martinus V sloot namelijk met landen apart concordaten met afspraken, waardoor heersers hun enthousiasme voor de voortzetting van het concilie verloren.⁵¹

Binnen het Concilie van Konstanz, en de aanloop er naar toe, speelden geleerden een grote rol. Er werden speciale uitnodigingen gestuurd naar de universiteiten van Europa om afgevaardigden naar het concilie te sturen. De meeste universiteiten voldeden aan deze oproep en stuurde delegaties, waarbij ook geleerden besloten om naar het concilie te komen die niet gekozen waren om te dienen als afgevaardigden van een universiteit. Deze geleerden waren in het concilie zichtbaar aanwezig doordat zij preken hielden en, gebruik makend van hun expertise, raad gaven bij stemmingen.⁵² De geleerden overlegden hierbij ook onderling met elkaar om voor in vergaderingen tot gezamenlijke standpunten te komen, mede omdat zij de belangen van de universiteiten probeerden te behartigen. Geleerden werden verder vaak benoemd voor de commissies die een bepaald onderwerp onderzochten, zoals hervormingen, en dit onderwerp vervolgens bespraken en de resoluties opstelden waarover gestemd zou worden. Zij hielpen ook in rechtszaken tegen ketters, waarbij zij meewerkten aan het vooronderzoek en tijdens het proces zelf de rollen vervulden van aanklagers, getuigen en rechters. Bij deze zaken was de expertise van deze geleerden, die voornamelijk theologen, juristen en canonisten waren, zowel vereist als gewaardeerd, hoewel ook de geleerden bij deze processen niet vrij waren van een geopolitieke vooringenomenheid.⁵³ De geleerden waren echter ook fundamenteel betrokken bij de concilies, want het waren dezelfde geleerden die aanwezig waren bij het concilie die de leiding namen in de discussie over de rechtvaardiging van het houden van een concilie, welke autoriteit een concilie moest hebben en welke rol de paus moest hebben in het concilie en de kerk. Deze discussie werd vooral gehouden door juristen, theologen en canonisten die voornamelijk gebruik maakten van de Bijbel, kerkvaders, canoniek recht en voorbeelden uit de kerkgeschiedenis, zoals de eerste oecumenische concilies, om hun standpunten te beargumenteren.⁵⁴ Het grootste probleem van de conciliaristen was hoe ze conciliaire acties tegen een schismatische paus konden rechtvaardigen. Volgens canoniek recht kon alleen iemand met de juiste autoriteit een rechtmatig en rechtsgeldig concilie samenroepen. Volgens

---

⁵⁰ *Haec sancta*, red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: the conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 82-83; *Session 5, 6 April 1415*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 409-410; *Frequens*, red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 128-129; *Session 39, 9 October 1417*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 438-443; *The condemnation of 45 articles from Wycliff's writings, 4 May 1415 (8th session)*, red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 84-87; *Session 8, 4 May 1415*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 411-416; *The council's examination of Jan Hus, 7 June 1415*, red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 87-92; *Session 15, 6 July 1415*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 421-432.

⁵¹ Black, 'Popes and councils', 66-69; Black, 'The conciliar movement', 575; Rollo-Koster, *Avignon and its papacy*, 271-273; Christianson, 'The conciliar tradition', 6-8; Crowder, *Unity, heresy and reform*, 7-28.

⁵² Pierre d'Ailly, *Propositiones utiles*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 51-54; *Doubts about a council's authority (c. 1408-9)*, red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 55-57; Jean Gerson, *Ambulate*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 76-82.

⁵³ Frenken, 'Gelehrte auf dem Konzil', 107-147; Crowder, *Unity, heresy and reform*, 14-24.

⁵⁴ Black, 'The conciliar movement', 573; David Flanagan, 'God's divine law: The scriptural founts of conciliar theory in Jean Gerson', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 101-121, alhier 110-118;

deze wetten voldeed alleen de paus aan deze eisen en kon hij alleen in uiterste gevallen berecht worden, in welk geval een concilie bijeengeroepen kon worden zonder toestemming van de paus. In het Westers Schisma werd wegens de politieke situatie pas in 1409 besloten dat het schisma een van deze uitzonderingen was.⁵⁵ Bij de argumentatie werd gebruik gemaakt van het principe van *epikeia*, wat betekent dat niet de letterlijke formulering van een wet gehanteerd moest worden, maar de onderliggende betekenis hiervan. In dit geval werd het gebruikt om het houden van een concilie zonder autoriteit van de paus te rechtvaardigen omdat het doel de eenheid van de kerk was. Vervolgens werden twee constitutionele doctrines ontwikkeld die kenmerkend zouden worden voor het conciliarisme. Deze principes luiden dat de gehele katholieke kerk vertegenwoordigd werd door een algemeen concilie en dat een concilie, omdat het de hele kerk vertegenwoordigde, superieur was aan de paus. Vervolgens ontstonden er verschillende theorieën over hoe deze principes geïnterpreteerd en toegepast konden worden.⁵⁶

Bij deze principes werd onder andere de middeleeuwse theorie van corporaties aangehouden. Volgens deze theorie representeert de voorzitter van de corporatie, in dit geval de paus als voorzitter van de kerk, het geheel en is zijn autoriteit direct afkomstig van deze corporatie. Hierdoor kon in het geval van een slechte voorzitter de gemeenschap zijn macht intrekken en hem vervangen. Dit idee werd verder uitgewerkt door canonisten, zoals Francis Zabarella, waarbij de kerk, als een gemeenschap van gelovigen gerepresenteerd werd in een concilie door vertegenwoordigers. Het concilie had de hoogste macht in de kerk omdat het concilie de gehele kerk vertegenwoordigde en er op dat moment geen rechtmatige paus was omdat het concilie als vertegenwoordiging van de hele geloofsgemeenschap het recht had om de paus af te zetten.⁵⁷ Een andere groep conciliaristen stelde dat in een concilie de kerk werd vertegenwoordigd door enkel de leidende figuren in de kerk, zoals kardinalen, bisschoppen en in principe ook de paus, die in hun hiërarchie alle lagen van de kerk vertegenwoordigden. Een beroemde bepleiter van deze opvatting was de theoloog en kanselier van de Universiteit van Parijs (1395-1415), Jean Gerson, die verder stelde dat een concilie haar autoriteit direct uit Christus haalde omdat zij samengekomen was in de naam van de Heilige Geest, waardoor *epikeia* en het invoeren van hervormingen door het concilie mogelijk werd. Gerson stelde verder dat de oorzaak van het Westers Schisma een foute waardering van wetten was, waarbij er te veel belang was gelegd op door mensen opgestelde wetten, waaronder ook de wetten van pauselijke macht vielen, ten opzichte van de goddelijke en natuurlijke wetten die in de Bijbel staan en uit de Bijbel afgeleid konden worden. Hiermee rechtvaardigde hij niet alleen het bijeenroepen van een concilie, maar ook de superioriteit van het concilie ten opzichte van de paus en de beperking, maar niet afschaffing, van pauselijke macht.⁵⁸

De vereniging van deze verschillende opvattingen is duidelijk zichtbaar in het conciliaire decreet *Haec sancta*, waarin de superieure positie van het concilie ten opzichte van de paus vastgesteld werd. In dit decreet werden de visies van Gerson, Zabarella en de papisten, voorstanders voor uitgebreide pauselijke macht, verenigd. Zabarella speelde een grote rol bij de formulering van de eerste versie van het document, die binnen de limieten van het canonieke recht bleef door te stellen dat het concilie nog steeds macht had omdat het origineel door de paus was samengeroepen. De Franse, Duitse en Engelse natie hadden echter kritiek op deze versie omdat dit suggereerde dat het concilie op het gebied van geloof en schisma slechts beperkte macht had. Hierna werd een tweede versie geschreven, waarbij Jean Gerson een grote rol zou spelen. Door Gerson werd de aanwezigheid van de Heilige Geest in het concilie genoemd, evenals het toepassen van *epikeia* en de hiërarchische structuur van het concilie, waar ook de paus deel van uitmaakte. Met deze formulering

---

⁵⁵ Ullmann, *The origins of the Great Schism*, 90-91; Ibidem, 156-158; Black, 'Popes and councils', 65; Crowder, *Unity, heresy and reform*, 3-5; Christianson, 'The conciliar tradition', 10

⁵⁶ Black, 'The conciliar movement', 576-577.

⁵⁷ Christianson, 'The conciliar tradition', 10-16; Black, 'Popes and councils', 77-80; Black, 'The conciliar movement', 577-579; Decaluwe, 'Three ways to read *Haec sancta*', 128-130.

⁵⁸ Flanagan, 'God's divine law', 101-121; Decaluwe, 'Three ways to read *Haec sancta*', 131-133; Black, 'The conciliar movement', 579-580.

had het concilie wel macht in zaken van geloof, schisma en hervormingen waaraan de paus, wegens zijn plaats in de hiërarchie, ook gehoorzaam moest zijn. Deze versie werd door sommigen echter nog te extreem gevonden, waarna in de uiteindelijk definitieve versie een aantal van Gersons ideeën vervangen werden door die van Zabarella en de traditionele pauselijke opvatting van concilies. Deze definitieve versie kon vervolgens op drie verschillende manieren geïnterpreteerd worden. De eerste manier stelde volgens Gerson dat het concilie autoriteit had over hervormingen, wat de paus moest accepteren omdat het concilie was samengekomen in de naam van de Heilige Geest. De tweede manier van Zabarella stelde dat het concilie zelfs zonder de aanwezigheid van de paus nog steeds een algemeen concilie was omdat de paus het origineel had samengeroepen, maar dat het nu enkel gelimiteerde macht had in zaken van geloof en schisma. De derde manier, die van de papisten, stelde dat het concilie was samengeroepen door de paus, waardoor het concilie nog steeds de steun genoot van de paus en dus legitiem was en hervormingen kon doorvoeren. Het was door deze vermenging van theorieën, en de mogelijkheid het decreet op deze manieren te interpreteren, dat het decreet door alle leden van het concilie geaccepteerd werd en het Concilie van Konstanz uiteindelijk ook succesvol was.⁵⁹

Kritiek en een nieuwe crisis

Na het succesvol afsluiten van het Concilie van Konstanz werd er, het decreet *Frequens* opvolgend, in 1423 in Pavia een nieuw concilie gehouden dat zich later zou verplaatsen naar Siena. Dit concilie bereikte echter niets omdat paus Martinus V zich inzette voor het herstel van de pauselijke macht, waarbij een concilie hem alleen zou hinderen; en omdat er geen steun kwam vanuit de seculiere heersers. Voor Duitsland, Engeland en Frankrijk speelden de kosten van het sturen van delegaties zo kort na een eerder concilie een rol, terwijl voor de Italiaanse staten de politieke situatie in Italië zelf een obstakel vormde. Uiteindelijk werd in 1424 besloten om het concilie wegens de lage opkomst te beëindigen.⁶⁰ Het volgende concilie werd samengeroepen door paus Martinus V en zou in 1431 in Bazel bijeenkomen. Martinus V stierf echter voordat het concilie daadwerkelijk gehouden werd waardoor het zijn opvolger was, paus Eugenius IV, die het daadwerkelijke Concilie van Bazel hield. Net als zijn voorganger vertrouwde Eugenius IV concilies niet en was hij niet bereid om zijn macht te laten beperken en ondergeschikt te maken aan concilies. Hierom probeerde hij in 1431 het concilie af te sluiten, waarop het concilie reageerde door het decreet van het Concilie van Konstanz te herbevestigen: *Haec sancta*, over de onafhankelijke autoriteit van concilies en vaardigde zij ook zelf een decreet uit waarin werd bepaald dat een concilie alleen beëindigd of verplaatst kon worden met toestemming van het concilie zelf.⁶¹ Het concilie werd hierbij gesteund door seculiere heersers, onder wie Sigismund, die hoopte van het concilie gebruik te kunnen maken om te onderhandelen met de Hussieten die in Bohemen in opstand waren gekomen na de veroordeling en executie van hun leider Jan Hus in het Concilie van Konstanz. Tegelijkertijd hadden de geleerden die hervormingen en overdraging van pauselijke macht wilden, in het handelen van Eugenius IV bewijs gevonden voor de behoefte aan verandering. Al snel bleek dat de geleerden het concilie domineerden wat kwam door de structuur van het concilie. Hierdoor konden seculiere machten en andere hoge afgevaardigden het concilie niet controleren zoals bij Konstanz het geval was. Het Concilie van Bazel was dan ook niet georganiseerd in naties, maar in comités, die ieder een specifiek onderwerp

⁵⁹ Decaluwe, 'Three ways to read *Haec sancta*', 122-139; *Haec sancta*, 82-83; *Session 4, 30 March 1415*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 408-409; *Session 5, 6 April 1415*, 409-410.

⁶⁰ Crowder, *Unity, heresy and reform*, 28-29; Black, 'The conciliar movement', 575; Black, 'Popes and councils', 69-70; Christianson, 'The conciliar tradition', 8.

⁶¹ *Session 2, 15 February 1432*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 456-457.

behandelde. Elk lid van het concilie had een gelijke stem in de commissie waarin hij benoemd was en in de bijeenkomsten, ongeacht zijn rang of positie. Om lid te mogen worden van het concilie moest een eed afgelegd worden waarin gehoorzaamheid gezworen werd aan de beslissingen van het concilie, en waarbij delegaties die weigerden deze eed te zweren, niet werden toegelaten tot het concilie. Hier kwam kritiek op door seculiere heersers, die zagen dat hiermee hun invloed beperkt werd, en van papisten die meenden dat het concilie door de opzet en bezigheden van de commissies inbreuk deed op het pauselijke en curiale bestuur.⁶² Hierop volgde een conflict tussen Eugenius IV en het concilie, waarbij Eugenius IV probeerde om het concilie te beëindigen of te verplaatsen, terwijl het concilie zaken behandelde als de onderhandelingen met de Hussieten en het opstellen van een hervormingsprogramma, zonder overleg met Eugenius. De gematigde conciliaristen die wel de administratie wilde hervormen, maar dit wilden doen met behoud van de loyaliteit aan de paus, schaamden zich voor de polarisatie die hier ontstond. Deze situatie bleef doorzetten totdat de kwestie van onderhandelingen met de Grieks-Orthodoxe kerk opkwam. De Byzantijnse keizer en de patriarch van Constantinopel hadden hulp nodig van de Latijnse christenen in hun oorlog tegen de Ottomanen, waarbij zij bereid waren om de theologische geschillen te bespreken die de westerse en oosterse kerk al eeuwen verdeelden. De Grieken wilden echter niet voorbij de Alpen reizen, wat Eugenius het excuus gaf om het bevel te geven het concilie te verplaatsen naar Italië. Binnen het Concilie van Bazel zelf ontstonden twee kampen, waarvan één groep, bestaand uit de gematigde conciliaristen, bereid was om het bevel van Eugenius op te volgen, terwijl de andere groep eiste dat de onderhandelingen in Bazel, Avignon of het hertogdom Savoye zouden plaatsvinden, allen plaatsen die niet voldeden aan de eisen van de Grieken. De groep van gematigden splitste zich af van het concilie en voegde zich bij Eugenius, die in 1437 het concilie eerst naar Ferrara en later naar Florence verplaatste, waar in 1439 een overeenkomst met de Grieken bereikt zou worden.⁶³ De conciliaristen die in Bazel waren achtergebleven en die niet meer tegengehouden werden door de gematigden, werden na 1437 extremer in hun beweringen van conciliaire superioriteit en keerden zich tegen Eugenius, waarmee zij zich verder vervreemdden van de gematigde conciliaristen en ook van een aantal van hun eigen leden die wel in Bazel waren gebleven. In 1438 verklaarden zij Eugenius IV geschorst en in 1439 zetten zij hem af, waarna zij Amadeus VIII, hertog van Savoye, benoemden tot tegenpaus Felix V. Hiermee ontstond een nieuw schisma. Net als bij het Westers Schisma zou bij deze crisis seculiere steun cruciaal zijn. Het Concilie van Bazel en Felix V slaagden er niet in om steun en autoriteit te krijgen buiten het machtsgebied dat zij al bezaten, het hertogdom Savoye, ondanks hun pogingen zichzelf te legitimeren als rechtmatige paus. Grootmachten als Frankrijk en Duitsland waren wel bereid om bepaalde conciliaire decreten aan te nemen, maar kozen er in het nieuwe schisma initieel voor om neutraal te blijven. Eugenius IV, aan de andere kant, lukte het om seculiere steun van de Spaanse koninkrijken en later ook van het Heilige Roomse Rijk voor zich te winnen. Dit kwam deels door zijn betere bedrijving van diplomatie, waarbij hij apart met landen tot overeenkomsten kwam, en deels door de succesvolle hereniging met de Griekse kerk en later ook andere kerken, zoals

---

⁶² Black, 'Popes and councils', 70; Black, 'The conciliar movement', 575; Crowder, *Unity, heresy and reform*, 29-31; Morimichi Watanabe, 'Pope Eugenius IV, the conciliar movement, and the primacy of Rome', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 177-193, alhier 179-181; Piero da Monte, *The council of Basle trespasses on curial administration (November or December 1437)*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 163-165.

⁶³ Black, 'Popes and councils', 71-72; Crowder, *Unity, heresy, and reform*, 31-34; Christianson, 'The conciliar tradition', 8-9; Watanabe, 'Pope Eugenius IV', 182-189; *Session 24, 14 April 1436*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 506-509; *Session 25, 7 May 1437*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 510-513; *Session 1, 8 Januari 1438*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 513-514; *Session 3, 15 Februari 1438*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 517-520; *Session 6, 6 July 1439*, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 523-528.

de Koptische en Armeense kerk. Uiteindelijk lukte het in 1449 paus Nicolaas V (p. 1447-1455), de opvolger van Eugenius IV, om met hulp van koning Karel VII van Frankrijk (1422-1461), die het initiatief had genomen door onderhandelingen te beginnen met de zoon van Felix V, tot een overeenkomst te komen over het aftreden van Felix V. Deze overeenkomst leek veel op die van de aftreding van paus Gregorius XII tijdens het Concilie van Konstanz, waarbij Felix V benoemd werd tot kardinaal en pauselijk legaat in Savoye, waardoor hij praktisch gezien de autoriteit behield die hij als tegenpaus had gehad en waarin werd beloofd dat Amadeus VIII na zijn dood niet als tegenpaus behandeld zou worden. Verder werd afgesproken dat het hertogdom Savoye van Frankrijk steun zou krijgen in de oorlog tegen Milaan die Felix V had gedwongen om toenadering te zoeken. Het Concilie van Bazel, dat in 1448 door de Duitse koning Frederik III (1440-1493) gedwongen was geweest om Bazel te verlaten en zich te vestigen in Lausanna in Savoye, waar zij zich uiteindelijk in 1449 zichzelf ophief met toestemming van Nicolaas V. Het concilie dat door Eugenius IV was samengeroepen als vervanging van Bazel was al eerder, in 1443, tot een einde gekomen.⁶⁴

Tijdens het Concilie van Bazel werd echter niet gewerkt met precies dezelfde conciliaire theorieën die in Konstanz waren gebruikt. De theorieën die al bekend waren, waren nu verder ontwikkeld en er waren nieuwe theorieën geformuleerd. Verder was de focus van de theorieën veranderd, aangezien bij Konstanz gerechtvaardigd moest worden hoe een concilie gehouden kon worden zonder een oproep van de paus, terwijl bij Bazel de kwestie centraal stond van de autoriteit van een concilie terwijl er al een onbetwiste paus was. Volgens velen had het decreet *Haec sancta* deze kwestie voor Bazel al opgelost, waardoor ditzelfde decreet vaak gebruikt werd in de argumentatie van conciliaristen en in decreten van het concilie zelf.⁶⁵ Tijdens het Concilie van Bazel werden de meeste conciliaire teksten geschreven, waarvan een aantal de theorieën van Gerson en Zabarella fuseerden zodat deze beter bij de doelen en denkbeelden van het Concilie van Bazel pasten. In deze fusie werd gesteld dat de macht van de kerk lag in de gemeenschap van de kerk en daardoor in een algemeen concilie, waarbij de pauselijke macht volledig was afgeleid van en ondergeschikt was aan dit concilie. In tegenstelling tot de theorieën van Gerson en Zabarella, volgens welke de paus wel uit zichzelf macht had, maar zich moest verantwoorden aan de gemeenschap van de kerk vormgegeven in een concilie, had in deze theorie de paus alleen uitvoerende macht. Twee nieuwe conciliaire denkers die bij Bazel een grote rol gingen spelen en die met nieuwe theorieën kwamen, waren Juan de Segovia en Nicolaas van Cusa. Juan de Segovia bouwde verder op de corporatie theorie en stelde dat een concilie ongelimiteerde soevereiniteit had omdat het een geheel was van alle individuele gelovigen dat namens hen handelde voor het welzijn van de kerk. De paus was hierdoor ondergeschikt aan het concilie omdat hij nooit alle gelovigen kon representeren en omdat er een vertrouwensband moest bestaan tussen een heerser en zijn onderdanen, die in dit geval vertegenwoordigd waren in het concilie. Ook bij deze theorie lag de hoogste macht in de gemeenschap, die deze macht nooit kon verliezen, maar alleen kon delegeren naar een heerser. Nicolaas van Cusa legde in zijn theorie de nadruk op instemming, een concept dat al door de vroege conciliaristen was gebruikt in de kwestie van de omstreden pauselijke verkiezing van 1378. Hierbij lag de macht van het bestuur van de kerk in de instemming door de gemeenschap in een concilie, waarbij het concilie en de beslissingen die er werden genomen meer macht hadden wanneer er meer mensen waren die er mee instemden. Van Cusa was echter gematigd en stelde dat, hoewel een paus met het concilie superieur was aan een paus alleen, een concilie geen beslissingen kon nemen

---

⁶⁴ Black, 'Popes and councils', 71-73; Black, 'The conciliar movement', 575; Crowder, *Unity, heresy, and reform*, 34-35; Christianson, 'The conciliar tradition', 8-10; Watanabe, 'Pope Eugenius IV', 184-190; Ursula Gießmann 'Die *renuntatio* Felix V. (1449)', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 391-410, alhier, 391-409; Ursula Gießmann, *Der letzte Gegenpapst Felix V: Studien zu Herrschaftspraxis und Legitimationsstrategien (1434-1451)* (Wenen enz., 2014), 375-379; Emily O'Brien, 'Aeneas Sylvius Piccolomini and the histories of the Council of Basel', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 60-81, alhier 60-63.

⁶⁵ *Session 2, 15 February 1432*, 456-457.

zonder instemming van de paus omdat het zonder de paus niet kon claimen de universele kerk te representeren. Ondanks de populariteit van dit soort theorieën en de conciliaire decreten, waarbij het decreet *Haec sancta* zelfs werd toegepast op het geestelijke bestuur op lokaal niveau zoals in Florence een tijd het geval was, begon het conciliarisme te haperen, net als het Concilie van Bazel zelf. Vanaf 1437 en het bijeenkomen van het concilie van Ferrara-Florence sprak het niet meer voor zich dat het Concilie van Bazel de gehele kerkgemeenschap representeerde. Ook had het conciliarisme als beweging de steun van seculiere heersers verloren omdat de heersers de politieke implicaties zagen die achter de nieuw ontwikkelde theorieën zaten die ook tot problemen voor de heersers zelf zou kunnen leiden, wat ook benadrukt werd door Eugenius IV.⁶⁶

Een andere reden voor het feit dat het conciliarisme haperde, was het feit dat er een steeds sterker wordende papistische tegenbeweging opkwam. De eerste papistische argumenten waren defensief en bedoeld om conciliaire interventie in pauselijke macht te limiteren. Later gingen papistische auteurs werken schrijven waarin een absolutistisch pauselijke macht werd bepleit, wat echter niet betekende dat er gesproken werd van ongelimiteerde pauselijke macht. Bij deze theorie van pauselijke monarchie gebruikten de papisten oude argumenten zoals die van het Romeins-juridische concept dat de heerser ontoerekenbaar is. Ook werd het neo-platonisme, wat stelde dat er een goddelijke harmonie en hiërarchie in de wereld is, gebruikt om te argumenteren dat de macht van de paus direct van God afkomstig was en dat deze macht zich vanuit de paus hiërarchisch naar beneden verspreidde. Het concilie had hiermee wel macht, maar dit was een morele macht, waarbij het concilie alleen als rechter kon optreden in het geval dat een paus duidelijk een ketter of crimineel was. Verder werd grote nadruk gelegd op het primaat van Rome in het christendom omdat de paus de opvolger was van de apostel Petrus, de erkenning die Eugenius IV als eis aan de Grieken stelde voor een succesvolle hereniging van de kerk. Het grootste obstakel dat de papisten echter moesten overkomen, was hoe het goede Concilie van Konstanz, dat het Westers Schisma had beëindigd en kettters had veroordeeld, verzoend moest worden met de decreten *Haec sancta* en *Frequens*, die door hetzelfde concilie waren aangenomen en die veelvuldig door Bazel werden gebruikt in hun conciliaire en anti-pauselijke claims. De papisten gebruikten hiervoor verschillende argumentaties, variërend van het contrasteren van het goede Konstanz met het slechte Bazel tot de bewering dat Konstanz pas een legitiem concilie met rechtsgeldige decreten was nadat paus Gregorius XII het erkend had met zijn vrijwillige aftreding. Wegens de grote autoriteit die het Concilie van Konstanz had, waren de papisten lang onzeker over het in twijfel trekken van het decreet *Haec sancta*. Juan de Torquemada was de eerste die openlijk kritiek durfde te leveren op *Haec sancta*. Hierbij stelde hij eerst dat de hervormingsclausule in het decreet inmenging in pauselijke privileges niet rechtvaardigde en later dat *Haec sancta* een positief, door mensen opgesteld en niet canoniek-recht was dat door paus Martinus V ook niet erkend was als rechtsgeldig. In 1436 ontwikkelde Torquemada deze redenering verder en kwam hij tot de argumentatie dat *Haec sancta* was aangenomen toen er nog maar één obediëntie aanwezig was, terwijl er pas gesproken kon worden van een algemeen concilie toen alle drie obediënties aanwezig waren. Deze argumentatie werd populair onder de papisten en werd ook door Eugenius IV gebruikt in zijn bul *Moyses vir Dei* van 1439. Tegen deze argumentatie, in combinatie met de politieke ontwikkelingen, bleken de conciliaristen uiteindelijk niet opgewassen. Het conciliarisme verdween van het toneel, hoewel het wel bleef voortbestaan op universiteiten, waar het latere politieke en religieuze denkers zou inspireren.⁶⁷

---

⁶⁶ Black, 'Popes and councils', 79-84; Black, 'The conciliar movement', 579-587; David Peterson, 'Conciliarism at the local level: Florence's clerical corporation in the early fifteenth century', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 250-270; O'Brien, 'Aeneas Sylvius Piccolomini', 64.

⁶⁷ Thomas Izbicki, 'Papal reaction to the council of Constance: Juan de Torquemada to the present', *Church History* 55:1 (1986), 7-20, alhier 7-12; Watanabe, 'Pope Eugenius IV', 190-193; Black, 'Popes and councils', 78-82; Black, 'The conciliar movement', 586-587; O'Brien, 'Aeneas Sylvius Piccolomini', 64; da Monte, *trespasses on Curial administration*, 163-165.

Conclusie

De gebeurtenissen van 1378, die begonnen met de omstreden verkiezing van Urbanus VI en Clemens VII en het Westers Schisma tot gevolg hadden, leidden tot een verdeling van heel christelijk Europa. Tijdens deze tweestrijd probeerden zowel de paus als de tegenpaus om zijn macht in het grootst mogelijke gebied te doen gelden om zo genoeg steun te verkrijgen om zijn tegenstander te verslaan. Dit resulteerde echter in een crisis van legitimiteit en autoriteit, met pogingen van beide pausen om zichzelf neer te zetten als legitieme paus, en het paradoxaal verkleinen van hun macht door het geven van concessies en gunsten als benoemingen om steun en erkenning van hun autoriteit te verkrijgen. De initiële reactie van heersers en geestelijken, was dan ook om een kant te kiezen in dit conflict op basis van wat hen het meest zou opleveren. In deze tijd werd de mogelijkheid van een concilie al wel geopperd, maar alleen als oplossing voor de omstreden pauselijke verkiezing; een breed draagvlak hiervoor bleef uit omdat de noodzaak ervan nog niet werd ingezien. Naarmate de crisis vorderde en het duidelijk werd dat het schisma niet beëindigd zou worden door militaire macht of directe onderhandelingen, werd de roep om een concilie sterker. Hier kwam nog bij dat misstanden in de kerk, die al een probleem waren geworden in de Babylonische gevangenschap van vóór het Westers Schisma, door de crisis, en door het geven van concessies en benoemingen door de pausen en tegenpausen alleen maar erger waren geworden en hadden geleid tot verschillende ketterse bewegingen. Door de crisis was er echter niet één paus met de legitimiteit en autoriteit om de misstanden aan te pakken en de hoognodige hervormingen door te voeren. Ook hiervoor werd een concilie noodzakelijk geacht, wat ook de heersers en geestelijken begonnen in te zien die eerst juist voordeel hadden gehad van de crisis. Het waren vooral geleerden die theorieën hadden ontwikkeld waarin de kwestie van de legitimiteit en autoriteit van de paus, maar ook van concilies en hoe deze zich tot elkaar zouden verhouden, werden behandeld. Na het succesvol beëindigen van het Westers Schisma ontstond er echter een breuk tussen de aanhangers van deze conciliaire theorieën en de aanhangers van de pauselijke macht. De conciliaristen ontwikkelden hun theorieën verder en werden steeds extremer in de beweringen van conciliaire superioriteit binnen de kerk. De papisten, die in het begin hadden ingestemd met de conciliaristen omdat zij door de crisis de noodzaak hiervan inzagen, begonnen kritiek te uiten op deze steeds sterker wordende conciliaire claims. Volgens de papisten waren er geen concilies meer nodig omdat de pauselijke crisis van legitimiteit en autoriteit beëindigd was met het herstel van een enkel en door iedereen erkend pausdom. Om weerstand te kunnen bieden aan de conciliaire theorieën en om een crisis zoals het Westers Schisma in de toekomst te voorkomen, ontwikkelden zij theorieën over het belang van Rome en de paus in de kerk en de absolute macht die de paus daardoor binnen de kerk had, waarbij een concilie alleen een controlerende plaats had. Mede door deze nieuwe, sterke, papistische argumentatie en het sterkere optreden van de paus bleef de nieuwe crisis die ontstond, met het Concilie van Bazel dat een eigen tegenpaus opzette, beperkt, met seculiere heersers die zich in deze strijd grotendeels afzijdig hielden. Uiteindelijk was het resultaat van de pauselijke crisis van het Westers Schisma dat seculiere heersers hadden geleerd dat zij van dit soort situaties op korte termijn gebruik konden maken, maar dat het op lange termijn tot grotere problemen zou leiden. Het conciliarisme was opgekomen als antwoord op de crisis van legitimiteit en autoriteit en bleek succesvol wanneer er geen alternatief was, maar bleek uiteindelijk niet opgewassen tegen een situatie waarin er een sterk weerwoord was tegen de beweging. Het pausdom kwam uit de crisis versterkt met een theoretische basis voor zijn macht en een schrikbeeld van wat er zou gebeuren als het weer ooit eens zover zou komen. De rol die deze lessen en theorieën in latere ontwikkelingen zouden gaan spelen, toont dat de tweestrijd tussen paus en tegenpaus grotere gevolgen had dan op het eerste gezicht zou lijken.

Bibliografie

Bronnen

Doubts about a council's authority (c. 1408-1409), red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 55-57.

Frequens, red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 128-129.

Haec sancta, red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 82-83.

Jean Gerson, *Ambulate*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 76-82.

Nicholas de Clémange, *De ruina et reparacione ecclesie*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 45-47.

Pierre d'Ailly, *Epistola Diaboli Leviathan*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 41-45.

Pierre d'Ailly, *Propositiones utiles*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 51-54.

Piero da Monte, *The council of Bale trespasses on curial administration (November or December 1437)*, in: C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 163-165.

Session 4, 30 March 1415, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 408-409.

Session 5, 6 April 1415, red. Norman Tanner, *Decrees of the ecumenical councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 409-410.

Session 8, 4 May 1415, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 411-416

Session 12, 29 May 1415, red. Norman Tanner, *Decrees of the ecumenical councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 416-418.

Session 14, 4 July 1415, red. Norman Tanner, *Decrees of the ecumenical councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 420-421.

Session 15, 6 July 1415, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 421-432.

Session 37, 26 July 1417, red. Norman Tanner, *Decrees of the ecumenical councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 437-438.

Session 39, 9 October 1417, red. Norman Tanner, *Decrees of the ecumenical councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 438-443.

Session 2, 15 February 1432, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 456-457.

Session 24, 14 April 1436, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 506-509.

Session 25, 7 May 1437, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 510-513.

Session 1, 8 Januari 1438, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 513-514.

Session 3, 15 Februari 1438, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 517-520.

Session 6, 6 July 1439, red. Norman Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990), 523-528.

The condemnation of 45 articles from Wycliff's writings, 4 May 1415 (8th session), red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 84-87.

The council's examination of Jan Hus, 7 June 1415, red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 87-92

The sentence on Benedict XIII, 26 July 1417 (37th session), red. C.M.D. Crowder, *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism* (Londen, 1977), 126-128.

Literatuur

Black, Antony, 'Popes and councils', in: Christopher Allmand (red.), *The new Cambridge medieval history VII: ca. 1415-1500* (Cambridge, 1998), 65-86.

Black, Antony, 'The conciliar movement', in: J.H. Burns (red.), *The Cambridge history of medieval political thought c. 350-c.1450* (Cambridge, 2008), 573-587.

Christianson, Gerald, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008).

Christianson, Gerald, 'The conciliar tradition and ecumenical dialogue', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 1-24.

Crowder, C.M.D., *Unity, heresy and reform, 1378-1460: The conciliar response to the Great Schism*, Documents of medieval history 3 (Londen, 1977).

Decaluwe, Michiel, 'Three ways to read the Constance decree *Haec sancta (1415): Francis Zabarella, Jean Gerson and the traditional papal view of general councils*', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 122-139.

Flanagin, David, 'God's divine law: the scriptural founts of conciliar theory in Jean Gerson', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 101-121.

Frenken, Ansgar, 'Gelehrte auf dem Konzil: Fallstudien zur Bedeutung und Wirksamkeit der Universitätsangehörigen auf dem Konstanzer Konzil', in: Heribert Müller en Johannes Helmrath (red.), *Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414-1418) und Basel (1431-1449): Institution und Personen* (Ostfildern, 2007), 107-147.

Gießmann, Ursula, *Der letzte Gegenpapst Felix V: Studien zu Herrschaftspraxis und Legitimationsstrategien (1434-1451)* (Wenen enz., 2014).

Gießmann, Ursula, 'Die *renuntatio* Felix V. (1449)', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 391-410.

Izbicki, Thomas, 'papalist reaction to the council of Constance: Juan de Torquemada to the present', *Church History* 55:1 (1986), 7-20.

Krafft, Otfried, 'Heiligsprechungen im Schisma: Chancen und Grenzen eines Mittels der Obödienzfestigung', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 363-389.

Müller, Harald en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012).

Müller, Harald, 'Gegenpäpste: Prüfsteine universaler Autorität im Mittelalter', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 13-53.

Müller, Heribert, 'Gegenpäpste – Prüfsteine universaler Autorität im Mittelalter. Zusammenfassung der Tagung', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 411-421.

O'Brien, Emily, 'Aeneas Sylvius Piccolomini and the histories of the Council of Basle', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 60-81.

Peterson, David, 'Conciliarism at the local level: Florence's clerical corporation in the early fifteenth century', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 177-193.

Rehberg, Andreas, 'Ein 'Gegenpapst' wird kreiert: Fakten und Fiktionen in den Zeugenaussagen zur umstrittenen Wahl Urbans VI. (1378)', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste: Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 231-259.

Rollo-Koster, Joëlle, *Avignon and its papacy, 1309-1417: Popes, institutions, and society* (Lanham, 2015).

Stoller, Michael, 'The emergence of the term *antipapa* in medieval usage', *Archivum Historiae Pontificae* 23 (1985), 43-61.

Tanner, Norman (red.), *Decrees of the ecumenical councils: Volume one: Nicaea I to Lateran V* (Londen-Washington D.C., 1990).

Tierney, Brian, *Foundations of the conciliar theory: The contribution of the medieval canonists from Gratian to the Great Schism* (Cambridge, 1955; herdr. 1968; ed. Leiden, 1998).

Ullmann, Walter, *The origins of the Great Schism: A study in fourteenth-century ecclesiastical history* (Londen, 1938; herdr. Hamden CT, 1972).

Watanabe, Morimichi, 'Pope Eugenius IV, the conciliar movement, and the primacy of Rome', in: Gerald Christianson, Thomas Izbicki en Christopher Bellitto (red.), *The church, the councils, & reform: The legacy of the fifteenth century* (Washington D.C., 2008), 177-193.

Zutshi, Patrick, 'Continuity and discontinuity in the chanceries of Urban VI and Clement VII', in: Harald Müller en Brigitte Hotz (red.), *Gegenpäpste. Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen* (Wenen enz., 2012), 285-313.

Websites

Konferentie Nederlandse Religieuzen, 'Lexicon'
<http://www.knr.nl/religieusleven/pagina.asp?page_id=12> [geraadpleegd op 4-6-2017].